HISTORY STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

Nikomedia'dan İzmit'e Bir Kent Adının Dönüşümü

The Transformation of a City's Name from Nikomedia to Izmit

Oğuz POLATEL[*]

Özet

Bithynia Kralı Nikomedes'in adını verdiği Nikomedia şehri Bithynia, Roma ve Bizans döneminde Anadolu'nun önemli merkezlerinden biriydi. Türkler, 11. yüzyıldan itibaren Anadolu'da egemenlik kurmaya başladığında mevcut yerleşim alanlarının bazıları Türkçenin ses sistemine uygun olarak yeniden adlandırdı. Nikomedia kenti de 1327 yılında Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra İznikmid/İznikümid ve İzmid adlarını almıştı. Şehir, 15-19. yüzyıl Osmanlı kronikleri ve bürokrasisinde genellikle İznikmid adıyla kaydedilmişti. 19. yüzyıl ortalarına doğru ise İzmid adı yaygınlık kazanmaya başlamıştı. Ancak 17. yüzyılda yazılmış yabancı kaynaklarda ve Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde halkın şehri İzmit olarak adlandırdığı ifade edilmiştir. İzmid adının yaygınlık kazanması beraberinde bir takım sorunları da gündeme getirmişti. Arap alfabesinin kullanıldığı Osmanlı Türkçesinde İzmid ve İzmir adlarının yazımı dikkat edilmediği takdirde birbirine benzeyebilmekteydi. Bu yazım benzerliği zaman zaman resmi ve özel yazışmaların yanlış kente gönderilmesine neden olmuştur. Bu nedenle, Osmanlı bürokrasisinde 19. yüzyıl sonlarına doğru gündeme gelen İzmid'in İzmit olarak yazılması talebi 1910 yılında resmi olarak yürürlüğe girmişti.

Anahtar Sözcükler: *Toponomi, Nikomedia, İznikmid, İzmid, İzmit.*

Abstract

The city of Nikomedia, to which the Bithynian King Nikomedes gave its name, was one of the most important urban centers during the Roman, Byzantine and Ottoman times. The Turks who started to reign in Anatolia since the beginning of the eleventh century renamed many of the existing sites in accordance with the phonetic system of Turkish. The city of Nikomedia, after reigned by the Ottoman,was named as Iznikmid/Iznikümid and Izmid in 1327. The city was mostly registered as Iznikmid in the Ottoman historical texts and referred as so within the Ottoman bureaucracy between the 15th and 19th centuries. Towards the mid 19th century, Izmid was commonly used to call the city.. Hovewer, according to foreign literature of the 17th century and "Seyahatname" (Book of Travels) by Evliya Çelebi, the city was called as Izmit by its people as the name "Izmid" became widespread, it also caused some problems . When written in Ottoman Turkish characterized by Arabic letters the spelling of words Izmid and Izmir might look similar to each other if one didn't pay particular attention. This similarity of spelling sometimes caused trouble as offical and classified documents were sent to the wrong city. Therefore, the request for spelling of Izmid as Izmit, which was brought to the agenda of the Ottoman bureaucracy towards the end of the 19th century, was approved and came into effect in 1910.

Key words: *Toponomi, Nikomedia, İznikmid, İzmid, İzmit.*

[*] *Okutman, Kocaeli Üniversitesi – Kocaeli.*

Dilbilimcilere göre ad bilimi *(Onomastik)*, canlıların, nesnelerin, kavramların, kısacası çevremizde gördüğümüz ve algıladığımız her şeyin adıyla ilgilenir. Ad bilimi, temel olarak kişi adları bilimi *(Antroponomi)* ve yer adları bilimi *(Toponimi)* olarak ikiye ayrılır. Yer adları bilimi, yer adlarını yapı, anlam ve köken bakımlarından açıklamaya çalışır.[1]

Yer adları bilimi, yalnızca dilbilimin bir araştırma alanı olmayıp, konusu itibariyle tarih, sosyoloji, antropoloji, biyoloji gibi değişik bilim dallarının da ilgilendiği bir alandır. Her topluluk, yerleştiği coğrafyanın unsurlarının yanı sıra tarihsel, sosyal ve kültürel yapılarının da etkisiyle yerleşim alanlarına farklı adlar vermiştir. 11. yüzyıldan itibaren kitlesel olarak Suriye, Anadolu, Azerbaycan ve Balkanlar bölgelerini hâkimiyetleri altına almaya başlayan Türkler, buralardaki mevcut yerleşim birimlerinin isimleri Türkçenin fonetiğine uydururken, ilk defa kendileri tarafından iskân edilen yerlere de genellikle Türkçe adlar vermişlerdir.[2]

Kocaeli ilinin merkez ilçesi olan İzmit, doğal bir liman olan İzmit Körfezi'nin kuzeydoğu kıyısında kurulmuş bir kenttir. Kentin kurulduğu bölge antik dönemlerde Bithynia sınırları içinde yer almaktaydı. Demir Çağı'nın başlangıcında, MÖ. 12 yüzyılda Deniz Kavimleri ile birlikte, Thrak halkları da Anadolu'ya girmeye başlamıştı. Yaklaşık 200 yıl süren bir zaman diliminde Phrygialılar'ın (Firigler) önderliğinde Bithynler ve Thynler, kademeli olarak Anadolu'nun kuzeyine ve kuzeybatısına yerleşti ve daha sonraki dönemlerde bu bölge Bithynia adını aldı.

Bithynia bölgesinde, Hellenistik Döneme kadar Bithynia kökenli yerel bir merkezi iktidar oluşmamıştı. MÖ. 5. yüzyılın ikinci yarısında Diodalses, Bithynia'da siyasi birlik kurmaya çalıştı. Diodalses'ten sonra Boteiras ve daha sonra Bas'ın adı bölgenin yöneticisi ya da kralları arasında yer aldı. Daha sonra başa geçen Bas'ın oğlu Zipoites, Bithynia Krallığının Hellenistik dönem genel yapısı içinde tanımlanan ilk kralı unvanına sahip oldu.[3]

Zipoites, tarihi kaynaklara göre MÖ. 9. yüzyılın sonuna doğru başlayan Hellen Kolonizasyonu sürecinde Megaralıların kurdukları kolonilerden biri olan ve İzmit Körfezi'nin güneyinde, Baş İskele civarında yer aldığı tahmin edilen Astakos'u MÖ. 297 yılında ele geçirse de hâkimiyeti kısa süreli olmuştu.[4] Astakos, İskender'in ardılı komutanların bölgedeki

---

[1] Saim Sakaoğlu, **Türk Ad Bilimi**, TDK Yay., Ankara 2001, s. 9. Türkiye'de yapılmış yer adları çalışmaları için bk. Güven Şahin, "Türkiye'de Yapılmış Toponomi Çalışmaları", **Adıyaman Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 4, Haziran 2010, s. 134-156.
http://adyusbd.com/Makaleler/496210926_%C5%9Fahin_g%C3%BCven_5.pdf.[E.T. 15.10.2011]

[2] Ali Akar, "Renge Bağlı Yer Adlandırmalarında Muğla Örneği", **Erciyes Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 20, 2006, s. 51. Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, TDK Yay., Ankara 1995, s. 425-438. Türk yer adlarının sınıflandırılmasına dair mevcut görüşlerin değerlendirilmesi için bk. Levent Kurgun, "Türk Toponomisi Üzerine Bir İnceleme"
http://www.kurgun.com/wp-content/uploads/2010/12/turk_toponimisi.swf [E.T. 17.2.2012]

[3] Ayşe Çalık Ross, **Antik İzmit- Nikomedia**, Delta Yay., İstanbul 2007, s. 61.

[4] Astakos (Αστακός), Grekçe ıstakoz anlamına gelmektedir. Astakos adının kökeni konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre, Körfezde bol miktarda bulunan ıstakozlardan dolayı Grek göçmenler kurdukları yerleşim yerine bu ismi vermişlerdir ve Astakos'ta basılan sikkeler üzerinde görülen ıstakoz betimleri de bunu göstermektedir. M.Ö.I. yüzyılda yaşadığı düşünülen Memnon'a göre; *"Astakenos, 17. Olimpiyatın başında (M.Ö. 712) Megaralı göçmenler tarafından kurulmuş bir şehir idi ki, ona, Thebai'li Spartalıların soyundan gelen yoksul ve akıllı Astakos'un adı, bir kehanet sonucunda verilmiştir"*. Başka bir rivayete göre Astakos isimli kahraman, bu yerin perisi olan Olbia ile Poseidon'un oğludur. Bu rivayet, Hellen kolonizatörlerinin diğer yerlerde de şehir kurduklarında tekrar ettikleri geleneksel bir efsanedir. Bunlarla birlikte antik çağın meşhur coğrafyacısı Skylax Astakos isimli bir yerden bahsetmemekte, onun yerinde "Olbia"yı göstermektedir. Böylece Astakos ile Olbia isimlerinin, aynı yerin çeşitli zamanlarda kullanılmış iki ismi olduğu düşünülebilir. Hülya Boyana, "Nikomedeia Kenti ve Tanrıça Demeter", **Ankara Ünv. Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 39, 2005, s. 172-173. Yavuz Ulugün, Muhittin Bakan,vd., **Tarih Öncesi ve Helenistik Dönem Bthynia**, KYÖD Yay., İzmit 2004, s. 86-91. Umar, Astakos'un aslının Astaka (Asta-ka, Dere-yeri) anlamına geldiği görüşündedir. Bilge Umar,

hâkimiyet mücadeleleri sırasında tahrip olmuş ve nihayetinde Zipotes'in bölgedeki hâkimiyetini sağlamasıyla birlikte Bithynia hanedanlığının egemenliğine girmiştir (MÖ. 279).[5]

Zipoites, MÖ. 280'e doğru öldüğünde yerine büyük oğlu I. Nikomedes geçti. Sürekli savaşın hâkim olduğu ve müttefiklerin sürekli değiştiği bir ortamda yeni kral da babası gibi enerjisinin çoğunu savaşlara ve hanedanlık çatışmalarına harcamak zorunda kaldı. MÖ. 260 yılından itibaren dış politikadaki başarısı ve kendisiyle iktidar mücadelesine giren kardeşinin ölümü, Nikomedes'in otoritesini güvence altına aldı. İktidarını sağlamlaştıran I.Nikomedes MÖ. 264'te, harap durumdaki Astakos şehrinin karşısına, yeni bir kraliyet merkezi olarak Nikomedia şehrini kurdu.[6] Kralların kendi adlarına şehir kurması Hellenistik dönemin karakteristik özelliklerinden biriydi.

Bithynialı hükümdarlar genellikle çocuklarına Thrak kökenli isimler vermişti. Zipoites'in kendi adı ve ona kadar gelen üç hanedanın adı *-Doidalses, Boteiras ve Bas-* Thrak kökenli idi. Ancak Zipoites oğullarından ilkini adlandırırken bu geleneğe uymayarak ona Grek kökenli Nikomedes adını verdi. Dennis Glew, Zipoites'in bu tercihinin rastgele bir seçim olmadığını belirterek, Zipoetes'in oğluna adını verdiği kişinin, 4. yüzyıl sonlarında Antigonos Monophtalmos adına Kuzey Ege'de önemli rol oynayan (Aristander oğlu) Kos'lu Nikomedes olabileceğini belirtir. Buna göre Zipoites böylece Antigonos ile 315 yılında yaşadığı bir sorunda kendisine destek veren Nikomedes adında Dor kökenli birini onurlandırmak istemiştir.[7]

Nikomedia adı kent ile ilgili eski yazıtlarda, yazında ve kent sikkeleri üzerinde farklı imlalarla yazılmıştır. Neikomidia (Νεικομηδιά), Nikomi□día (Νικομηδία) örnekleri azdır. Nikomí□deía (Νικομήδεία) ve Nikomí□dens (Νικομήδενς) yazımları ise çoğunlukla sikkeler üzerinde görülür. Ayrıca aynı dönemde farklı yazılış biçimleri birlikte kullanılmıştır. Hellen yazıtlarında ve yazınında Nikomí□dissa (Νικομήδισσα), Nikomí□dens (Νικομήδενς) ve Nikomi□deádios (Νικομηδεάδιος) gibi farklı imlalar görülmektedir. Latince kaynaklarda ve Latince sikkelerde ise Nicomedia, Nicomed(ı)ensis, Nicomedisse formları kullanılmıştır.[8]

Nikomedia, Hellenistik Bithynia Krallığı'nın, Roma Bithynia-Pontus Eyaleti'nin ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkentliğini yapmıştı.[9] Bizans hâkimiyeti döneminde İstanbul'u ele geçirmeye yönelik Arap akınlarından etkilenen Nikomedia, 1087 yılında kısa bir

Türkiye'deki Tarihsel Adlar, İstanbul 1993, s. 167. Astakos'un Gölçük-Kavaklı arasında bulunduğunu düşünen Galitekin, bölgenin en büyük derelerinin Hisardere ve Gölçükderesi olduğunu belirterek bu görüşü desteklemektedir. Nezih Galitekin, **Tarihte İzmit ve İzmit Tarihinde Bir Eşraf Ailesi Soydanlar**, İstanbul 2011, s. 29.

[5] Ayşe Çalık Ross, **a.g.e.**, s. 61. C.E. Bosch, **İzmit Şehrinin Muhtasar Tarihi**, Çev. O.Nuri Arıdağ, Ankara 1937, s. 10-11.

[6] Tønnes Bekker-Nielsen, **Urban Life and Local Politics in Roman Bithynia,** Aarhus University Press, Denmark 2008, s. 21.

[7] Dennis Glew, "Nicomedes' Name", **Epigraphica Anatolica**, Sayı: 38, 2005, s. 131-139.

[8] Turgut H. Zeyrek, **Nikomedeia Arkeolojik Açıdan Bir Değerlendirme**, İstanbul 2005, s. 13.

[9] Roma hakimiyetinde Bithynia Eyaleti'nin sınırları belirlenirken yerini aldığı Bithynia Krallığının sınırlarıyla yetinilmedi, çok daha geniş bir alan bu eyaletin sınırlarına dahil edildi. Kuruluşundan yaklaşık on yıl sonra Pompeius tarafından ortadan kaldırılmış olan Pontos Krallığı'nın batısı Bithynia Eyaleti'ne eklendi. Ancak bu tarihten sonra eyalet, iki başkentli – batıda Nikomedia (İzmit), doğuda Amastris (=Amasra) olmak üzere Bithynia - Pontus Eyaleti adıyla anıldı. Mehmet Ali Kaya, "Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırları ve Roma Yönetimi", **Ankara Ünv. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 38, 2005, s. 17. Ayşe Çalık Ross, Ali Bora, Yasemin Esentürk, "Nikomedia (Antik İzmit) Çevresinde Jeoarkeoloji Çalışmaları", **International Earthquake Symposium, Kocaeli 2007**, s. 766.
http://kocaeli2007.kocaeli.edu.tr/kocaeli2007/index.htm

süreliğine Anadolu Selçuklu egemenliğine girmişti. Bölgenin kesin olarak Türk hâkimiyetine geçmesi Osmanlı Beyliği'nin Anadolu'nun kuzeybatısında yayılmaya başlaması sonucu 1337'de gerçekleşmişti.[10]

Osmanlı Devleti kendisinden önceki Türk İslam devletleri gibi Arap alfabesini benimsemişti. Ancak Arap alfabesinin Türkçenin ses sistemi göz önüne alındığında Türkçenin fonetik yapısını tam olarak karşılayamadığı söylenebilir. Arap alfabesinde Türkçedeki o, ö, ı seslerini gösterecek herhangi bir işaret mevcut değildir. Ünlüler bu alfabede ya hareke denilen işaretlerle (üstün = a, e; ötre= u, ü; esre = ı, i) ya da Türkçe kelimelerde bir harften sonra a/e sesini karşılamak için elif (ا), ı/i sesini karşılamak için ye (ى) ve u/ü sesini karşılamak içinde vav (و) harfiyle gösterilmektedir. Bunun yanı sıra bazı ünsüzlerin tam olarak nasıl seslendirileceği konusu da belirsizdir. Çünkü Türkçenin ses sistemi göz önüne alındığında, be-ب harfi b/p, cim-ج" harfi c/ç, bazen de dal-د harfi d/t harfinin yerine kullanılabilmektedir. "kef-ك" harfi ise Osmanlı Türkçesinde dört sesin (k, g, ğ ve nazal n) karşılığı olarak kullanılmıştır. Bu nedenle Arap harfli Türkçe metinlerin Latin alfabesine aktarımında özellikle yabancı kökenli kelime, yer ve şahıs isimlerinde güçlükler yaşanmaktadır.[11]

11. yüzyılda Türklerin Anadolu'ya yerleşmeye başladığı dönemlerde Grek kökenli olsun ya da olmasın yer isimlerinin bir kısmı antik dönemlerden beri varlıklarını koruduğu gibi bir kısmı da Bizans döneminde şekillenmiştir. MÖ. 264'ten Osmanlı egemenliğine kadar olan süre içerisinde Nikomedia olarak anılan kent, bu tarihten sonra Türkçenin ses sistemine uygun olarak yeniden adlandırılmıştır.[12]

Kentin adına dair 15. ve 16. yüzyıl Osmanlı kroniklerinde ve resmi kayıtlarında genellikle iki yazım şekli görülmektedir. Kefe Gümrük Bekâyâ Defterinde (1487-1490) (bk. Ek 1),[13] 1523 tarihli ve daha sonraki tahrir defterleri ve mühimme defterlerinde,[14] Neşri'nin Kitâb-ı Cihânnümâ adlı eserinin 1493 tarihli nüshasında, *İznikmid* (ازنكمد)[15]; Hadidi'nin Tarihin'nin 1575-76 tarihli nüshasında İznikîmîd (ازنكيميد)[16] ve Seydi Ali Reis'in Mir'atü'l-

[10] Halil İnalcık, **Devlet-i Aliye**, İş Bankası Yay., İstanbul 2009, s. 44-47.

[11] Mehmet Gümüşkılıç, "Orta Osmanlıcada İmla-Teleffuz İlişkisi", **Turkish Studies**, Volume 3/6 Fall 2008, s. 274. Mehmet Gümüşkılıç, "Osmanlı Türkçesi Metinlerinin Yeni Harflere Çevrilmesinde Karşılaşılan Problemler ve Çözüm Yolları" **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 4-5, 2000, s. 406. Yılmaz Kurt, **Osmanlıca Dersleri 1**, Akçağ Yay., Ankara 1999, s. 20.

[12] Demetrius J. Georgacas, **The Names for the Asia Minor Peninsula**, Heidelberg 1971, s. 100-114. Georgacas'ın İzmit isminin kökeninin belirtildiği madde başındaki *İznit* yazımı baskı hatası olsa gerek: "Iznit (formerly Izmid, Ismid, from Isminid ← Isnigimide)= εἰς Νιχομήδειαν". Paul Wıttek, "Bizanslılardan Geçen Yer Adları", Çev. Mihin Eren, **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, Sayı: I, 1970, s. 193-240.

[13] Halil İnalcık, **Sources and Studies on The Ottoman Black Sea I, The Customs Register of Caffa, 1487-1490**, Harvard Unv. 1995, fol. 3a. Bu imlada görülen kef harfinin üstündeki noktalar kâf-ı Fârisi'nin noktaları olabilir. Bu durumda İznigimid okunması gerekir. Tanzimat'a kadar kâf-ı fârisi (gef) üç noktalı kâf ile yazılmıştır. Faruk Timurtaş, **Osmanlı Türkçesine Giriş**, Alfa Yay. İstanbul 1995, s. 92.

[14] BOA, **MAD**, No: 550; **TD**, No: 438 (1530), 630 (1590), 733 (1603-1617); TK.**KKA**, No: 49 (1624); **3 Nolu Mühimme Defteri (966–968/1558–1560)**, Ankara 1993, s. 100.

[15] Mevlânâ Mehmet Neşrî, **Cihânnümâ**, Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yay., İstanbul 2008, v. 28, 41, 42, 46. Eserin 1558 tarihli nüshasında (ازنكميد), Mehmet Neşrî, **Kitab-ı Cihannüma,** C. I, Haz. F. Reşit Unat, M. Altay Köymen, 2.bs., TTK Yay., Ankara 1987, s.149.

İlk Osmanlı tarihlerinden biri olarak Aşık Paşazade'nin [ö.1484 sonrası] "Menâkıb u Tevârih-i Âl-i Osmân" adlı eseri kendisinden sonraki bir çok esere de kaynaklık etmiştir. Bilinen on iki nüshasından istinsah tarihi belli olan tek nüsha 1589 tarihlidir. 1914 yılında Ali Bey, Müze-i Hümayun nüshasını yayınlarken bu nüshayı da (Vatikan nüshası) kullanmıştır. Bu yayında *İznîkmîd* (ايزنيكميد) imlası yer almaktadır. **Aşık Paşazade Tarihi**, Haz. Ali Bey, İstanbul 1332, s.43. Süleymaniye ve İstanbul Arkeoloji Müzesi nüshalarının Latin harflerine aktarımı için bk. **Aşık Paşazade, Osmanoğulları'nın Tarihi / Tevarih-i Âl-i Osman,** Haz. Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç, İstanbul 2007, s. 89.

[16] Hadidi, **Tevârih-i Âl-i Osmân (1299–1523)**, Haz. Necdet Öztürk, Marmara Ünv. Yay., İstanbul 1991, s. 65.

Memalik adlı eserinin 1558 tarihli Torino nüshasında *İznikmid* (ازنكمد) olarak yazılmıştır.[17] Katip Çelebi (1609-1657), Tarih-i Konstantiniyye ve Kayâsire adıyla yazdığı çeviri eserde *" Rumlar Nikomedya'yı (نيقومديا) aldılar.."* ifadesinin yer aldığı sayfanın kenarına *"Bitinya'nın (بيتينيا) baş şehri, bir meşhur şehirdir İznikmid olmak gerek"* açıklamasını eklemiştir.[18] Bahsedilen kaynaklar dışında 15 ve 19. yüzyıllarda kaleme alınmış veya istinsah edilmiş birçok eserde şehrin adı İznikmid olarak kaydedilmiştir.[19]

İkinci olarak, Fatih döneminin (1451-1481) sonlarına tarihlendirilen Kocaeli Evkaf Defteri parçasında *İznikümîd* (ازنكوميد),[20] Oruç Beğ (ö. 1502'den sonra) Tarihi'nin 1584 tarihli nüshasında *İznikümed* (ازنكومْد) (bk. Ek 2),[21] Matrakçı Nasuh'un 1537 yılında tamamladığı "Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn" adlı eserinde[22] ve 1622-1623 yılında kopya edilmiş "Zikr-i Mülük-i Âl-i Osman" adındaki anonim Osmanlı kroniğinde *İznîkümîd* (ازنيكوميد) imlası kullanılmıştır.[23] Cihânnümâ'nın nüshalarında İznikmid yazdığını yukarıda belirtmiştik. Ancak 1493 tarihli nüshaya sonraki tarihlerde yapılan eklemelerin yer aldığı v. 113b'den sonraki bölümde ana metinden farklı olarak *İznikümed* (ازنكومد) yazılmıştır.[24] Kanuni'nin saltanatının başlarında yazıldığı tahmin edilen "Gurbetnâme" nin yayınlanan transkripsiyonunda da *İznikmüd/İznükmid/İznikümid* yazımları kullanılmıştır.[25]

Bu iki yazım şeklinin dışında II. Beyazid'e ait 1501 tarihli Kanunname'de farklı bir imla dikkati çekmektedir. Harekeli olarak yazılan kanunnamede sesli harfler mümkün olduğunca verilmeye çalışılmıştır. Kanunnamede şehrin adı, iz-از ön eki kullanılmadan *Nikümidi* (نِک□مِدِ) yazılmıştır.[26]

Yukarıda bahsedilen örneklerde görüldüğü gibi 1501 tarihli Kanunname dışında Osmanlı Türkçesinde Nikomedia kenti feth edildikten sonra İznikmid / İznikümid olarak adlandırılmıştır. Bu dönüşüme dair tespit edebildiğimiz en eski açıklama Evliya Çelebi'ye aittir. 1630-1682 yılları arasında Osmanlı topraklarını ve diğer memleketleri dolaşarak 10 ciltlik büyük bir seyahatname kaleme almış olan Evliya Çelebi (ö. 1684 [?]), seyahatnamesinin 2. cildinde *" Orhân Gâzi deryâ misâl asker ile bu kal'ayı ibtidâ muhasara etmeğe Koca Bay'ı serdâr idüb iznimdir var git buyurmuşlar kal'a feth olub ismine İznimgit (ازنم كيت) demişler*

[17] Seydi Ali Reis, **Mir'atü'l-Memalik**, Haz. Mehmet Kiremit, TDK Yay., Ankara 1999, s. 633.

[18] Katip Çelebi, **Târih-i Konstantiniyye ve Kayâsire,** Haz. İbrahim Solak, Konya 2009, tıpkıbasım s. 320. Bu eser Historia rerum in Oriente gestarum (Frankfurt 1587) adlı büyük eserin İstanbul'la ilgili kısımlarının çevirisidir. Orhan Şaik Gökyay, "Katip Çelebi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 25, İstanbul 2002, s. 39. Bir başka eserinde Çelebi yine İznikmid imlasını kullanmıştır. **Tuhfetü'l-kibâr fi esfâri'l-bihâr,** Haz. İdris Bostan, Ankara 2008, 1657(?) tarihli nüshanın tıpkıbasımı v.

[19] 16 ve 19. yüzyıl örnekleri için bk. İbn-i Kemal, **Tevarih-i Âl-i Osman,** I. Defter, Haz. Şerafettin Turan, TTK Yay. Ankara 1991, s. 180. **Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi (1648-1682)**, Haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul 2008, s. 21. **Câbi Tarihi**, Haz. M. Ali Beyhan, TTK Yay., Ankara 2003, s. 223, (19. yüzyıl başlarında kaleme alınmıştır).

[20] Ahmed Refik, "Fatih Zamanında Kocaeli", **Türk Tarihi Encümeni Mecmuası I**, İstanbul 1340, s.28.

[21] **Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi 1288-1502)**, Haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2007, v.12a. Oruç Bey Tarihinin Oxford nüshası F.Babinger tarafından Arap harfleriyle yayınlanmıştır. Bu nüshada *İznikmid* yazmaktadır. **Die frühosmanischen jahrbücher des Urudsch.** Haz. Franz Babinger, Hannover 1925, s. 16.

[22] Nasuh b. Abdullah Matrakçı Nasuh, **Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han**, Haz. Hüseyin G. Yurdaydın, TTK Yay., Ankara 1976, v.13b.

[23] **Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)**, Haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2000, tıpkıbasım v.10a.

[24] F. Taeschner, bu nüshanın v. 113b'den sonrasını Osmanlı tarihiyle ilgili olayların değişik yazı karakterleriyle, birçok el tarafından, kaydedildiğini ve bu kayıtların 1533-1534 tarihine kadar uzandığını belirtir. Mevlânâ Mehmet Neşrî, **Cihânnümâ**, Haz. Necdet Öztürk, s. XXV, tıpkı basım s. 221.

[25] İsmail Hami Danişmend, "Gurbetnâme-i Cem", **Fetih ve İstanbul**, Cilt: 2, Sayı:7-12, 1954, s. 226, 241

[26] Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri**, Cilt: 2, İstanbul 1990, s.33-110, tıpkıbasım v.65r.

İzmit (ازميت) *İznimgitden galatdır ba'zıları İznikmit* (ازنكمد) *derler ba'zılar İzmigit (* ازمكت*) derler ba'de'l feth Koca Bayı yine serdâr olub Kalipo vilâyetin feth edüb ismine Koca-ili dediler*" açıklamasında bulunur.[27] Yine Seyahatname'nin 4. cildinde *" Menzil-i kal'a-i Aleksandıra-i Makedoninya'ni şehr-i İznimgit, ya'ni şehr-i İzmit. Galat-ı meşhûru İzmit'dir kim iznim git'den galatdır…"* sözleriyle kentin adının kökenini açıklamaya çalışmıştır.[28] Seyahatname'nin on cildi göz önünde bulundurulduğunda Evliya Çelebi, İzmit, İznikmit, İznimgit adları arasında bir tercihte bulunmayarak muhtelif sayfalarda her üç adı da kullanmıştır. Seyahatname'de geçen İzmit adının yazımlarını aşağıda değerlendireceğiz.

Evliya Çelebi'nin İzmit adının kökenine dair yaptığı bu açıklama Seyahatname'de "yerlileştirme" amacıyla yapılan halk etimolojisi örneklerinden birini oluşturur. Çelebi burada bir olay, bir menkıbe anlatmak suretiyle yabancı bir adın kökenini açıklamaya çalışmıştır. Böylece Evliya Çelebi İzmit adını sadece söyleyiş olarak değil kültürel açıdan da Türkçeleştirmek istemiştir.[29] Evliya Çelebi'de de görüldüğü gibi Anadolu insanı Türkçe olmayan pek çok şehir ismini Türkçe kökene bağlama amacıyla yabancı adları kendi söyleyişine uydurmuş, bazı adları eski söylenişine yakın olan Türkçe kelimelerle değiştirmiş ve bu yerlerin yeni adları konusunda çeşitli efsaneler türetmiştir.[30]

Şehrin İznikmid adını almasına dair 19. yüzyıldan itibaren Batılı kaynaklarda yer alan en yaygın kanı, Konstantinopolis'in İstanbul'a dönüşmesinde etkili olan unsurun Nikomedia için de geçerli olduğudur. Rumlar 9. yüzyıldan itibaren Konstantinopolis adını "Polis" olarak kısaltarak kullanmışlardır. Genel kanıya göre İstanbul yolunda soru soran yabancılara verilen yaygın bir cevap olan *eis ten polin* (şehre doğru), zaman içerisinde konuşma dilinde *is-tin-polin* olarak söylenmiş ve Türkler tarafından da İstanbul'a dönüştürülmüştür. Burada yönelme anlamı veren Grekçe *eis* edatının Nikomedia için de kullanılmasıyla, *eis Nikomedia* (Nikomedia'ya doğru) oluşmuş ve zaman içerisinde *eis*'in *is* olarak kısaltılmasıyla *İz-Nikomid*'e dönüşmüştür. [31]

Benzer bir açıklama Şemsettin Sami'nin 1889 yılında yayınladığı "Kamûs'ul A'lâm" adlı eserinin ikinci cildinde yer almıştır: "*Osmanlılar (Nikomidya -* نيقوميد يا *) ism-i Yunanisini adat-ı zarf [zarf kurallarından] olan (İs Eíç) lafzıyla beraber alarak (İsnikomidya -* ايسنيقوميد يا*) tabirinden tahrif ve tağyirle [bozulmayla] (İznikmid) ismini hasıl etmişlerdir*

[27] **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Cilt: 3, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa No: 458, v. 23a; Hacı Beşir Ağa No: 448, v.24a.

[28] **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Cilt: 4, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa No: 459, v.2a; Hacı Beşir Ağa No: 449, v. 2a.

[29] Fatih Kemik, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki Halk Etimolojisi Örnekleri Üzerine", **Çağının Sıradışı Yazarı: Evliya Çelebi**, Haz. Nuran Tezcan, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2009, s. 226. Halk etimolojisiyle açıklanan ve İzmit şehriyle bütünleşmiş bir kelime de pişmaniyedir. Pişmaniye kelimesinin aslı *peşmine* olup Farsça kökenlidir ve yünlü anlamındadır. Tel tel olan bu tatlı, yüne benzetildiği için bu ad verilmiştir. Ancak, halk arasında yiyen pişman diye bir yakıştırma ile anlamlandırılmaktadır. Hasan Köksal, "Halk Etimolojisinde Yer Alan Bazı Kelimelerle İlgili Yakıştırmalar", **GAU J. Soc. & Appl. Sci.**, 3(5), 2007, s.27
http://www.gau.edu.tr/PDF-Files/JSAS_003_05_PDF/JASA_003_05_03_Koksal.pdf
[E.T. 23.01.2012]

[30] Saim Sakaoğlu, **a.g.e.**, s. 13. "Evliya Çelebi'nin Naklettiği Efsanelerin Türk Efsaneleri İçindeki Yeri", **Türklük Araştırmaları**, Sayı: 4, 1988, s. 288. Mehmet Önder "Anadolu Şehir Adları Üzerine Efsânelerin Oluşumu", **Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri**, Ankara 1984, s. 69-73.

[31] William Ouseley, "Historical Notices of Nicomedia, the Ancient Capital of Bithynia" **Transactions of the Royal Society of Literature of the United Kingdom.** Vol: I, London 1829, s.25. Eli Smith, **Researches of The Rev. E. Smith and Rev. H. G. O. Dwight in Armenia**, Vol. I, Boston 1833, s. 75. C. Texier, 1862 yılında yayınlanan "Asie Mineure" adlı eserinde bu dönüşümden bahsetmeyerek Nikomedia'nın Türkler tarafından *İsnikmid* olarak adlandırıldığını ve İsnikmid'in de Rumca εἰς Νίχομηδία'nın [eis Nikomidia] bir kısmı olduğunu belirtir. Charles Texier, **Asie Mineure**, Paris 1862, s. 67.

[oluşturmuşlardır], ki bu da mürur-ı zemanla [zaman geçtikçe] tahfîf olunarak [küçülerek], (İzmid) şeklini almışdır. Bu vechle, zahiren [görünüşte] müşabehet [benzerlik] görünmediği halde, (İzmid) ismi (Nikomidya) isminden muharrifdir [bozulmadır].” [32]

Sevan Nişanyan, “Türkçenin Etimolojik Sözlüğü” adlı çalışmasında İstanbul’u açıklarken Yunanca *is tin poli’*nin şehir içi, iç şehir, Galata’ya kıyasla İstanbul’un sur içi kısmına verilen ad olduğunu belirtir. Bununla birlikte Türkçeye Yunancadan alınmış kent adlarında rastlanan *eis* ön ekinin, Osmanlıca *nefs* kavramına karşılık geldiğini eis Nikaian (Nefs-i İznik), eis Amison (Nefs-i Samsun) örnekleriyle açıklar.[33] Osmanlı idarî teşkilatında kaza merkezleri ile kasabaların “nefs” olarak ifade edildiği düşünüldüğünde, Nişanyan’ın açıklaması akla daha yatkın gözükmektedir.

Nefs-i Nikomedia anlamındaki *Eis Nikomedia*’nın Osmanlı Türkçesinde İznikmid veya İznikümid’e nasıl dönüştüğünü, Türkçenin ses sistemiyle açıklayabiliriz. Türkçe mükemmel bir ses sistemine sahip olduğundan yabancı dillerden aldığı kelimeleri kendi fonetik yapısına uydurmak ister. Türkçede ses başkalaşması (değişmesi) hadisesiyle bir ses yerini başka bir sese bırakabilir. Türkçede s/z başkalaşması, daha çok dilimize girmiş yabancı kelimelerde görülen bir gelişmedir ve s, tonlu (yumuşak) karşılığı olan z’ye hem kelime başında hem hece sonunda geçmiştir.[34] Böyle bir değişimin *Eis Nikomedia*’nın İz Nikomedia’ya dönüşümünde etkili olduğu düşünülebilir. İkinci olarak Türkçe’de ünlü uyumuna göre kelimenin ilk hecesinde ince bir sesli mevcutsa ondan sonra gelen hecelerdeki sesliler de incedir. Herakleia > Ereğli, Surmari > Sürmeli örneklerinde olduğu gibi ünlü uyumuna aykırı yabancı öğelerde tanık olduğumuz pek çok değişim, yer adlarında da karşımıza çıkar.[35] Böylece Eis Nikomedia > İz Nikomedia > İznikmid veya İznikümid dönüşümünün gerçekleşmiş olduğu söylenebilir.

Arap alfabesinin fonetiği gereği Nikomedia adı (نيقوموديا) imlasıyla yazılır ki Nikomedia kentinden bahseden Arap kaynaklarından Harezmi’nin ve İbn Hurdazbih’in eserlerinde de şehrin adı Nîkûmûdiya (نيقوموديا) ve Nikumûdiyye (نِقُمُودِيّه) şeklinde yazılmıştır.[36] Türkçe’de bulunan fakat Arapça’da bulunmadığı için ifade edilemeyen o/ö seslerinin varlığı Eski Türkçe devresinden beri bilinmektedir. Ancak yazı dilimize temel olan İstanbul ağzı, Rumeli ağızlarının da tesiriyle o/ö yerine u/ü’lü şekilleri kullanmıştır.[37] Ayrıca Osmanlı Türkçesinde kef (ك) harfinden sonra ince ünlü geldiğinden yukarıda örneklerini verdiğimiz (ازنكوميد - ازنكومُد) imlasının, Nikomedia adı göz önünde bulundurularak, İznikümid-İznikümed olarak okunması daha doğru olacaktır. Böylece hem Türkçenin ses sistemi hem de İstanbul ağzının etkisiyle Nikomedia adının İznikmid/İznikümid şeklini aldığını söyleyebiliriz.

Osmanlı Arşivi’nde yapmış olduğumuz incelemelerde İznikümid yazımına Fatih dönemindeki vakıf defteri dışında rastlanamamıştır. İznikmid yazımı ise 19. yüzyıl ortalarına kadar yaygın olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte Osmanlı belgelerinde 19. yüzyılın

[32] Şemseddîn Sâmî, **Kamûs’ul A’lâm**, Cilt: 2, İstanbul 1306, s. 848.
[33] Sevan Nişanyan, **Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü**, Everest Yay., İstanbul 2009, s. Feridun Emecen, **XVI. Asırda Manisa Kazası**, TTK Yay., Ankara 1989, s. 46-47.
[34] Musa Duman, **Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri**, Ankara 1995, s. 85-100.
[35] Doğan Aksan, **a.g.e.**, s.429-430.
[36] Ebû Abdullah Muhammed b. Musa Harizmi, **Suretü'l-Arz**, Yay. Hans v. Mzik, Leipzig 1926, s. 31. İbn Hurdazbih, **El-Mesalik ve'l-Memalik**, Ed. Michael Jan de Goeje, 2. ed., Leiden 1967, s. 113. İdris Bostan, “ İzmit ” **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 23, İstanbul 2001, s. 536.
[37] Mehmet Gümüşkılıç, “Osmanlı Türkçesi Metinlerinin Yeni Harflere Çevrilmesinde Karşılaşılan Problemler ve Çözüm Yolları”, s. 424.

başlarından itibaren *'İznikmid'* adının yerini '*İzmid* (ازميد)' almaya başlamıştır. Osmanlı Arşivi'nde İzmid yazımına dair 19. yüzyıl öncesine ait örneğe rastlayamasak da Galitekin, şehrin adının İzmid imlasıyla yer aldığı en eski tarihli belgenin 1701 yılına ait olduğunu belirtmektedir.[38]

Özellikle 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı bürokrasisinde şehrin adının yazımı konusunda bir kararsızlık görülür. Nitekim 1833 tarihli nüfus icmal[39] ve 1838 tarihli nüfus yoklama defterlerinde "Kaza-i İznikmîd" yazıldıktan sonra İznikmîd adının üstü çizilerek yanına İzmîd yazılmıştır (bk. Ek 3).[40] 1830- 1845 yılları arasında hazırlanmış olan İzmit nüfus defterlerinde bir bütünlük görülmez. Bazı defterlerde İznikmid adı geçerken bazı defterlerde de İzmid adı kullanılmıştır.[41] Yine İzmit'e ait Şer'iyye Sicillerinde de benzer bir durum görülmektedir. 1805–1814 tarihleri arasındaki hükümlerde *İznikmid* yazımı kullanılırken, 1845–1847 tarihli ve daha sonraki defterlerde *İzmid* yazıldığı görülür ki bunu daha birçok belgeyle de örneklendirebiliriz.[42] Bu nedenle İzmid yazımının İznikmid'in yerini almasında kesin bir tarih belirtmek güçtür.

Osmanlı kroniklerine ve arşiv belgelerine dayalı yaptığımız bu örneklendirmeler şehrin adının nasıl bir imla ile yazıldığını göstermektedir. Şehrin adının halk tarafından nasıl telaffuz edildiğini tespit edebilmek ise oldukça güçtür. Bu konuda bize ipucu verebilecek kaynaklar 17. ve 18. yüzyıllarda kaleme alınmış Latin harfli Türkçe sözlükler, yabancı seyyahların notları ve Arap harfleriyle kaleme alındığı hâlde konuşma dilini güzel bir şekilde aksettirebilen Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'dir.[43]

Giovanni Molino'nun 1641 yılında Roma'da yayınlanan İtalyanca – Türkçe sözlüğünde İtalyanca kelimelerin Latin harfleriyle yazılmış Türkçe karşılıkları bulunmaktadır. Eserinde büyük oranda İstanbul konuşma dilini aksettirdiğini ifade eden Molino, *"Golfo di Nicomediaé"* nin karşılığı olarak, *"İsnimit Kiorfusi"* yazmıştır.[44]

1655'te Venedik'ten gemi ile seyahatine başlayan Jean de Thevenot, seyahatnamesinde Nicomedia'dan bahsederken *"Türkler tarafından Ismit olarak adlandırıldı "* ifadesini kullanmıştır.[45] Yine 1678 –1685 yıllarını doğuya seyahat ederek geçiren Corneille Le Bruyn İzmit'e ait gözlemlerini aktarırken Türklerin Nikomedia kentini İsmid olarak adlandırdığını belirtmiştir.[46]

17. yüzyıl Osmanlı Türkçesi'nin söz varlığına ışık tutan Françiscus a Mesgnien Meninski'nin 1680 yılında yayınladığı üç ciltlik sözlüğünde madde başlarında Arap harfleriyle

---

[38] Nezih Galitekin, **a.g.e.**, s. 51. (BOA. **Atik Şikayet Defteri**, No: 57, s. 221)
[39] BOA.**NFS**. Defter No: 673, s.1.
[40] BOA.**ML.CRD**. No: 9, s.2.
[41] BOA.**NFS**. Defter No: 583, 589, 590, 592, 623, 624, 626, 627, 668, 669, 670, 672, 673, 674, 971, 1182.
[42] **İzmit Şer'iyye Sicilleri**, No: 1452, 1453, 1458.
[43] Mehmet Gümüşkılıç, "Orta Osmanlıcada İmla-Teleffuz İlişkisi", s. 277, 283.
[44] Giovanni Molino, **Dittionario della Lingua Italiana Tvrchesca,** Roma 1641, s. 101. Asım Tanış, **Giovanni Molino'nun İtalyanca-Türkçe Sözlüğü ve Halk Türkçesi**, Ankara 1989.
[45] John Knox, "The Voyages and Traveles of Mr. John Thevenot, from Italy to Constantinople" **A New Collection of Voyages, Discoveries and Travels.** Vol.VI, London 1767, s.66.
[46] "Au reste la Ville de Nicomedie, que les Turcs appellent Ismit…" Cornelis de Bruyn, **Voyage au Levant**, 3. bsk. Paris 1725, s. 196. F.Yavuz Ulugün, **Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi**, İzmit 2008, s.51. Bu tarihten sonra da *Ismid/Ismidt/Izmit* yazımı Batılı seyahatnamelerde yer alır. John Jackson, **Journey From India Towards England, in the year 1797**, London 1799, s. 233; Charles Wilkinson, **A Tour Through Asia Minor and the Greek Islands: With an Account of the Greek Islands**, London 1806, s.37; James Edward Alexander, **Travels from India to England: Comprehending a Visit to the Burman Empire, and a Journey through Persia, Asia Minor, Europen Turkey, in the year 1825-1826**, London 1827, s. 240.

Türkçe kelimeler verilmiş ve bu kelimelerin karsılarına Latin harfleriyle okunuşları yazılmıştır. Sözlük aynı zamanda yer isimlerini de içermektedir. Meninski, İznikmid maddesinde *"ازنكميد iznikmīd = Nicomedia, Urbs Bithyniœ"* açıklamasını vermiştir.[47] Bu üç cildin indeksi mahiyetinde yayınlanan kitapta ise "Nicomedia, urbs Bithyniœ, ازنيكميد *İznikmid*, ازميد *İzmīd*" yazarak sözlükte belirtmediği İzmīd yazımını indekste eklemiştir.[48]

Pierre François Viguier'in 1790 yılında İstanbul'da basılan "Elemens de la Langue Turque (Türk Dilinin Öğeleri)" adlı kitabında sayfa 355'ten 456'ya kadar olan bölümde yer alan "François-Turc" isimli sözlükte geçen kelimelerin tamamını Latin harfleriyle yazılmıştır. Viguier, Nikomedie'nin Türkçe karşılığı olarak *İzmid* ve *İznikmid* adlarını vermektedir.[49]

Yukarıda bahsettiğimiz Batılı seyahatnameler ve sözlüklerin yanı sıra Evliya Çelebi Seyahatname'si Arap harfleriyle kaleme alındığı halde günlük konuşma dilini başarıyla aksettirebilmesi açısından ayrı bir öneme sahiptir. Muhtemelen, 1683 yılına yakın dönemlerde yazılmış olan on ciltlik Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin yazma nüshaları farklı kütüphanelerde bulunmaktadır. Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde yer alan ve yazarın el yazma nüshası veya kendi eliyle düzeltilmiş nüshası olarak kabul edilen ilk iki cildin tıpkıbasımı yapılmıştır.[50] Evliya Çelebi bu iki ciltte kentin adını günümüz söylenişiyle, İzmit (ازميت) olarak yazmıştır. Hatta bazen hareke kullanarak (اِزْمِت) şehrin adının doğru telaffuz edilmesini sağlamak istemiştir (bk. Ek 4).[51] Aslında Seyahatname'nin genel görüntüsü harekesiz bir metin şeklindedir. Ancak Evliya Çelebi eserini yazarken yer yer hareke kullanmış ve bazı kelimeleri özellikle harekelemiştir.[52] Seyahatname üzerine detaylı analizler yapan Dankoff'a göre, Evliya Çelebi dilin fonetik nüansları karşısında son derece duyarlı ve bunların yazıya yansıtılmasına özen gösteren biriydi. Seyahatnamede harflere ait noktalar ve harekeler titiz bir şekilde konmuştu.[53]

Topkapı Sarayı Kütüphanesi araştırmaya açık olmadığından Seyahatname'nin bu nüshasının diğer ciltlerine ulaşamadık. Ancak Topkapı nüshası, Dar üs-Sa'ade Ağası Hacı Beşir Ağa (öl. 1746)'nın emriyle birkaç takım halinde yazdırılmıştır. Bu takımlardan iki tanesi: Pertev Paşa (1742) ve Hacı Beşir Ağa (1745) nüshaları bugüne kalmıştır. Yazıcılar, Pertev Paşa ve Beşir Ağa nüshalarında, biçim bakımından esas nüshayı aynen izlemişler, sahife ve satır sayısını da korumaya çalışmışlardır.[54]

---

[47] Françiscus a Mesgnien Meninski, **Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae**, Viyana 1680, Cilt: I, s. 167.

[48] Françiscus a Mesgnien Meninski, **Complementum Thesauri Linguarum Orientalium seu Onamasticum Latino-Turcico-Arabico-Persicum**, Viyana 1687, s. 1136.

[49] Pierre François Viguier, **Elemens de la Langue Turque**, İstanbul 1790, s. 407. Mehmet Gümüşkılıç, "XVIII. Yüzyılda Latin Harfleriyle Yazılmış Fransızca-Türkçe Bir Sözlük" **Milli Folklor**, Sayı: 54, 2002, s.25-29.

[50] Genel kanı Seyahatnamenin bu nüshasının Evliya Çelebinin kendi el yazma nüshası olduğu yönündeyse de karşıt görüşler mevcuttur. Bu konuda bk. Fahri İz, "Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi" **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, Vol.7, İstanbul 1979, s.67–68. **Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Tıpkıbasımı: 1. Kitap (1a-106a), 2. Kitap (106a-217b)**, Haz. Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin. Harvard Unv. 1989.

[51] **Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Tıpkıbasımı: 1. Kitap (1a-106a),** s.20/v.8b, s.86/v.41b, s.104/v.50b, s.126/v.61b, s.139/v.68a, s.201/99a.

[52] Musa Duman , "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki Harekeli Yazılışların Değerlendirilmesi Üzerine", **Çağının Sıradışı Yazarı ve Eseri: Evliya Çelebi,** Haz. Nuran Tezcan, Yapı Kredi Yay., Ankara 2008, s. 123-124.

[53] Robert Dankoff, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü**, Çev.Semih Tezcan, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2004, s. 26.

[54] Fahri İz, **a.g.m**, s. 68. Ülkü Çelik Şavk, **Sorularla Evliya Çelebi**, Hacettepe Ünv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay, Ankara 2011, s. 24-25.

Seyahatname'nin kendi içinde ve nüshaları arasında kalıplaşmış bir İzmit imlası yoktur. Seyahatname'nin ilk iki cildinin Topkapı Sarayı Kütüphanesi nüshasındaki İzmit imlası Pertev Paşa ve Beşir Ağa nüshalarında da korunmuştur. Ancak Seyahatname'nin Topkapı Sarayı nüshasının yeni harflerle yapılan basımının ilk cildinde yazma nüshadaki *İzmit* imlası *İzmid* olarak aktarılmıştır.[55] Aynı basımın ikinci cildi hazırlanırken Evliya'nın harekelediği ama bugün farklı bir imla ile yaşayan kelimelerde, orijinal imlanın aktarılmasına özen gösterildiği ifade edilmektedir.[56] İzmit kentinden ve İzmit adının kökeninden geniş olarak bahsedilen bu ciltte kentin adı *"Kala-i İznikmit"* dışında *"İzmit"* olarak Latin harflerine aktarılmıştır.[57] Bu cildin Pertev Paşa ve Beşir Ağa nüshalarında ise *İzmit* imlası bazı yerlerde *"İzmid"* olarak yazılmıştır.[58]

Ayrıca Seyahatname'nin ilk altı cildinin Pertev Paşa nüshası esas alınarak 1896 yılında yapılan basımında da yazma nüshadaki imla korunmadığı gibi yanlış aktarmalar da yapılmıştır.[59]

Seyahatname'den kısa bir süre önce kaleme alınan başka bir eserde de *İzmid* imlası dikkat çekmektedir. Evliya Çelebi'nin çağdaşı olan Hezarfen Hüseyin Efendi, 1675 tarihlerine doğru kaleme aldığı "Telhîsü'ül Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osman" adlı eserinin bir yerinde *İzmid* adını kullanmıştır.[60]

Son olarak yine, şehrin adının *İzmit* imlasıyla yazıldığı bir haritadan bahsetmek gerekir. Kâtip Çelebi'nin, tamamlayamadan hayata gözlerini yumduğu, Cihânnümâ adlı eseri 1732 yılında İbrahim Müteferrika tarafından yayınlanmıştır. Müteferrika eseri yayınlarken Ebu Bekir b. Berham Ed-Dımeşki'den yaptığı ilavelere kendi ilaveleri ile harita ve çizimleri de eklemiştir. Akdeniz'deki adaların gösterildiği haritada (bk. Ek. 5) kentin adı *İzmit* (ازميت) olarak yazılmıştır. Diğer haritada ve eserin metin bölümlerinde ise *İznikmid* adı kullanılmıştır.[61]

Yukarıda bahsedildiği gibi 17. yüzyılda kaleme alınan Batılı kaynaklarda, *Telhîsü'ül Beyân*'da ve *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nde yer alan *İzmid* imlası Osmanlı bürokrasisinde 19. yüzyıl ortalarına doğru yaygınlık kazanmıştı. Şehrin adının *İznikmid* yerine *İzmid* imlasıyla yazılması zamanla bir takım sorunları da beraberinde getirmişti. Osmanlıca el yazısında dal (د) ve re (ر) harfleri, yazımına dikkat edilmediği takdirde birbirine benzeyebildiğinden

---

[55] **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu –Dizini, I. Kitap, Haz. Orhan Şaik Gökyay, Yapı Kredi Yay. İstanbul 1996, s. 73.

[56] **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu –Dizini, II. Kitap, Haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul 1999, s. VIII.

[57] **A.g.e.**, s. 38-40.

[58] Türkçede hece sonlarında d sesi bulunmadığından hece sonlarında d sesi bulunan yabancı kelimelerde bu ses tonsuz karşılığı olan t'ye değişmektedir. T sesinin d ile yazılması iki sesin son seste çoğu zaman tek bir harfle (dal-د) yazılması geleneğinden kaynaklanmaktadır. Musa Duman, **a.g.e**, s.127.

[59] **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Evliya Çelebi Mehemmed Zıllî b. Dervîş, 2. Cilt, Tâbii: Ahmed Cevdet, İstanbul 1314. Yazma nüshada "*ba'zıları İznikmit* (ازنكمد) *derler ba'zılar İzmigit (* ازمكت*) derler"* ifadesi bu basımda *" bazıları İzmagit (* ازماكـيت *) veya İzmigit derler"* şeklinde aktarılmıştır. **A.g.e**, C. 2, s. 63.

[60] Hezarfen Hüseyin Efendi, **Telhîsü'ül Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osman**, Paris Nüshası, Bibliotheque Nationale No: 40, v. 89b *"..yeniçeri ağasının İzmid'e varub.."*. İstinsah tarihi yer almayan bu nüshanın 17. yüzyıl Türkçesi ile yazıldığı ifade edilmektedir. Bu nüshanın Venedik ve Leningrad nüshalarıyla birlikte karşılaştırmalı olarak Latin harflerine aktarımı için bk. **A.g.e.**, Haz. Sevim İlgüler, TTK Yay., Ankara 1998, s. 33, 154.

[61] Katip Çelebi'nin orijinal el yazmasında ki haritalar taslak şeklindedir. Müteferrika daha iyi nüshaları ve yeni versiyonları baskıya eklemiştir. Gottfried Hagen, "Kâtip Çelebi'nin Cihannümas'ı: Bir Metin ve Tarihi", **Kitâb-ı Cihannûmâ**, Tıpkıbasım, Yayın Yönetmeni: Nevzat Bayhan, İstanbul Büyükşehir Bld. Kültür Yay., İstanbul 2008, s. 32. **Kitâb-ı Cihannûmâ,** Ed. Bülent Özükan, Boyut Yay., İstanbul 2008, s.11. **Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi,** Tıpkıbasım, TTK Yay., Ankara 2009, s. 78.

karıştırılması oldukça muhtemeldi. Bu tarz bir dikkatsizliğin yaşanması, *İzmid*'in (ازميد) *İzmir* (ازمير) olarak okunmasına neden olabilmekteydi.[62]

İki şehrin isim benzerliği resmi evrak ve özel mektupların posta dağıtımında yanlış kentlere gönderilmesine neden oluyordu. Bu karışıklığın giderilmesi için İzmit mutasarrıflığı bir öneride bulundu. İzmit Sancağı Mutasarrıflığından Şehremanetine yazılan *"İzmid'in Kocaili adıyla yad edilmesi"* talebi Şehremaneti İdare Meclisince uygun görülerek 20 Şubat 1883 tarihli yazıyla Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir.[63] Şehremanetinin yazısı Şura-yı Devlet-i Dahiliye Dairesi'nde görüşülerek uygun görülmüş ve kararın gazetelerle ilan edilmesi için Dahiliye Nezareti'ne havalesi kararlaştırılmıştır.[64]

Nikomedia şehri Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra *İznikmid/İznikümid/İzmid* olarak adlandırılırken bölge ise sancak haline getirildikten sonra *Kocaili* diye tanımlanmıştır. Yani Kocaili sancak olarak bölgenin ismi olurken İzmid sancak merkezi olmuştur.[65] Bu nedenle olsa gerek Şura-yı Devletçe de uygun bulunan *İzmid'in* yerine *Kocaili* adının kullanımı yaygınlık kazanmamıştır. Şehrin adı İzmid olarak yazılmaya devam ettiğinden yukarıda bahsettiğimiz sorunlar da devam etmiş olmalı ki İzmit Mutasarrıflığı konuyu bir kez daha gündeme getirmiştir. Mutasarrıflıktan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 3 Ocak 1888 tarihli yazıyla karışıklığın giderilmesi için yeni bir öneride bulunulmuştur. Mutasarrıf Selim Sırrı Efendi, İzmir'in r (ر) ve İzmid'in d (د) harflerinin layıkıyla yazılmadığı durumlarda resmi ve özel yazışmaların yanlış kente gönderilebildiğini ve buna çözüm olarak da İzmid'i oluşturan harflerden dal'ın (د) te'ye (ت) değiştirilerek *İzmit* (ازميت) yazılması gerektiğini bildirmiştir.[66] İzmit Mutasarrıflığının bu talebi Şura-yı Devlet-i Dahiliye Dairesi'nde görüşülerek *İzmir* ve *İzmid*'in yazım ve telaffuzunda hayli fark olduğundan aralarında bir benzerlik bulunmadığına ve eskiden beri *İzmid* yazıldığı için bunun değiştirilmesine gerek olmadığına karar verilmiştir. Şura-yı Devlet'in bu kararı Dahiliye Nezareti tarafından gönderilen 9 Şubat 1888 tarihli yazı ile İzmit Mutasarrıflığına iletilmiştir.[67]

İzmit Mutasarrıflığından sonra konu bir kez de İstanbul Posta Müdüriyeti tarafından gündeme getirilmiştir. İzmir'e gönderilmekte olan mektupların bazısının yazı benzerliği ya da posta memurlarının dikkatsizliği sonucu sık sık İzmit'e gönderildiği ve İzmit mektuplarının da getirilip götürülmesinin gecikmesi şikayetlere neden olduğu için bu duruma bir çözüm bulunması İstanbul Posta Müdüriyeti tarafından Telgraf ve Posta Nezaretinden talep edilmiştir. Telgraf ve Posta Nazırı Ali Bey, daha önce *Edirne* (ادرنه) ve *Adana* (ادنه) arasındaki benzerliğin neden olduğu yanlışlıkların giderilmesi için *Adana* kelimesinin (اطنه) şeklinde yazılması uygun bulunduğundan, İzmir ve İzmit haberleşmesinde de benzer yanlışların önüne

[62] Başbakanlık Osmanlı Arşivi kataloglarında zaman zaman bu yazım benzerliğinden kaynaklanan hatalara rastlanmaktadır. Katalogda İzmit olarak geçen belgenin incelendiğinde İzmir'e ait bir belge olduğu anlaşılıyor. Örnek olarak bkz. BOA.**Cevdet Evkaf,** No: 32909, BOA.**MVL**. 128/17. Harf devriminin ellinci yılı dolayısıyla kaleme alınan bir makalede Arap harfli yazıda yaşanılan güçlük ve karışıklıklar örneklendirilirken "İzmit" in yanlışlıkla "İzmir" diye okunabildiği örneği verilmiştir. Arslan Kaynardağ "Amaçları ve Sonuçları Açısından Yazı Devrimi" **Milliyet Sanat Dergisi**, Sayı: 296 (6 Kasım 1978) aktaran Rekin Ertem, **Elifbe'den Alfabe'ye Türkiye'de Harf Ve Yazı Meselesi**, İstanbul 1991, s. 375.
[63] BOA.**ŞD**. 703/ 3. Lef 1. 8 Şubat 1298 (R) /20 Şubat 1883 (M).
[64] BOA.**ŞD**. 703/ 3, Lef 2. 23 Rabîulâhir 1300 (H) / 3 Mart 1883 (M).
[65] Koca İli, Koca ve il kelimelerinden meydana gelmektedir. Osman Bey'in kumandanlarından Akçakoca'nın bölgenin önemli kasaba ve kalelerini ele geçirmesinden dolayı buralara Osman Bey döneminde Koca ili denmiştir. Enver Konukçu, **Süleyman Paşa**, Kocaeli Büyükşehir Kültür Yay., Kocaeli 2009, s. 204.
[66] BOA.**ŞD**. 1546/9, 22 Kanunıevvel 1303 (R)/ 3 Ocak 1888 (M).
[67] BOA.**DH.MKT.** 1484/35, 26 Cemaziyelevvel 1305 (H) / 9 Şubat 1888 (M).

geçilmesi için *İzmid'*in *"İzmit"* olarak yazılması konusundaki talebini 24 Ekim 1888 tarihli yazıyla Dahiliye Nezaretine bildirmiştir. Telgraf ve Posta Nezareti'nin bu talebi de Şura-yı Devlet'in bu konudaki kararına atfen uygun görülmemiş ve herhangi bir yanlışlığın yaşanmaması için memurların daha dikkatli davranmaları istenmiştir. [68]

Posta memurlarına gerekli tembihlerde bulunulsa da karışıklık devam etmiştir. Bu durum özellikle askeri yazışmaların gecikmesine neden olduğundan *İzmid*'in *İzmit* şeklinde yazılması gerektiğine dair İzmir Redif Fırkası Kumandanlığı'nın yazısı Harbiye Nezaretine bildirilmiştir.[69] Harbiye Nezaretinin yazısı üzerine konu Şura-yı Devlet'te bir kez daha gündeme alınmıştır. [70] Konu hakkında Dahiliye Nezaretin'nin görüşü sorulduğunda bahsedilen değişikliğin yapılmasının uygun olduğu bildirilmiştir.[71]

Şura-yı Devlet'in İzmid'in İzmit olarak yazılmasına dair kararı Dâhiliye Nezareti'nin 25 Haziran 1910 tarihli yazısıyla Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne, İstanbul Vilayeti Vekâleti'ne, İstanbul Belediyesi'ne, Nüfus Müdüriyeti'ne, Muhasebe'ye, Divan Dairesi Müdüriyeti'ne, tüm vilayetler ve müstakil sancaklara bildirilmiştir.[72] Bu tarihten sonra *İznikmid* veya *İzmid* şeklindeki kullanımlara nadiren rastlansa da *İzmit* şeklindeki yazıma uyulduğu görülmektedir.

Sonuç

İzmit adının kökeninin ve dönüşümünün araştırıldığı bu çalışma antik dönemlere kadar uzanan bir süreci kapsamaktadır. Bithynia kralı Zipoites'in ilk oğluna verdiği Grekçe kökenli Nikomedes ismi daha sonra kurulacak olan Nikomedia kentinin adına kaynaklık etmiştir. Kenti adı, Roma ve Bizans dönemlerinde de Nikomedia olarak adlandırılmıştır. 1327 yılında Osmanlı ha(â)kimiyetiyle birlikte Nikomedia, Türkçenin ses sistemine uyarlanarak İznikmid/İznikümid'e dönüştürülmüştür. İznikmid'in muhtemelen söylenişte kısaltılmasıyla oluşan İzmid adına ise kaynaklarda 17. yüzyıldan itibaren rastlanmıştır. Özellikle Evliya Çelebi Seyahatnamesi kentin adının nasıl telaffuz edildiği konusunda önemli veriler sunmuştur. Evliya Çelebi, seyahatnamesinde özellikle okuyucunun bilemeyeceğini veya tereddüt edeceğini düşündüğü kelimelerde hareke kullandığından İzmit adını da zaman zaman harekeli yazarak doğru okunmasını sağlamak istemiştir. Batılı seyahatnameler ve Türkçe sözlükler, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki İzmit adının imlasını ve telaffuzunu teyid etmiştir. Böylece kentin adının yazı dilinde İznikmid ve İzmid olarak geçmesine rağmen halkın 17. yüzyılda kenti İzmit olarak telaffuz ettiğini söyleyebiliriz.

19. yüzyıl ortalarına doğru İzmid yazımı yaygınlık kazanınca bir takım sorunlar da gündeme gelmiştir. Arap alfabesini kullanan Osmanlı Türkçesinde yazıma dikkat edilmeyince İzmid adı İzmir'e benzeye bildiğinden bu durum resmi ve özel yazışmaların yanlış kente gönderilmesine neden olmuştur. Bu benzerliğin giderilmesi için önce *İzmid* adının yerine

[68] BOA.**DH.MKT.** 1562/94, 27 Teşrinisani 1304 (R)/ 9 Aralık 1888 (M).
[69] BOA.**ŞD**. 652/67, Lef 1, 11 Mayıs 1326 (R)/ 24 Mayıs 1910 (M).
[70] BOA.**DH.MUİ.** 102-1/9, Lef 1, 23 Mayıs 1326 (R)/ 5 Haziran 1910 (M).
[71] BOA.**DH.MUİ.** 102-1/9, Lef 2. BOA. **ŞD**. 652/67, Lef 2, 26 Mayıs 1326 (R)/ 8 Haziran 1910 (M).
[72] BOA.**DH.MUİ**, 108-1/1, Lef 3, 10 Haziran 1326 (R)/ 23 Haziran 1910 (M). Lef 1: Dahiliye Nezaretinin 1Haziran 1326(R)/ 14 Haziran 1910 (M) tarihli tezkiresi. Lef 2: Sadaretten Dahiliye Nezaretine 8 Haziran 1326(R)/ 21 Haziran 1910 (M) tarihli tezkire. BOA.**DH.EUM.THR,** 39/58, 19 Cemaziyelahire 1328 (H)/ 28 Haziran 1910 (M). Atilla Çetin, "İzmid'in Adı Neden İzmit Oldu?" **Kocaeli-Sakarya Tarihinden**, Kocaeli 2004, s. 88-89. Bu yazıda BOA.**DH.EUM.THR,** 39/58 nolu belge günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Ancak sehv-i kalem olarak belgenin tarihi 1911 yazılmıştır.

Kocaili adının kullanılması önerilmiş fakat bu öneri uygulamada benimsenmemiştir. Yazım benzerliğinden kaynaklanan karışıklık devam edince konu tekrar gündeme getirilmiş ve "*İzmid*"in "*İzmit*" olarak "t" harfiyle yazılması talep edilmiştir. İlk etapta bu öneri Şura-yı Devlet tarafından uygun bulunmayarak reddedilmiştir. Ancak Posta Nezareti ve Harbiye Nezareti'nin şikayetlerinin devam etmesi üzerine İzmid'in İzmit olarak yazılması kabul edilmiş ve kararın uygulanması gerekli mercilere iletilmiştir. Böylece 1910 yılından itibaren kentin adının İzmit imlasıyla yazılması resmiyet kazanmıştır. Osmanlı Türkçesinde Siird (سعرد), Tokad (توقاد), Bayburd (بايبورد) gibi kent adlarının son sesindeki d (dal-د) harfi, 1928 yılında Latin harflerinin kabulünden sonra "t" harfine dönüşmüştür. İzmid yazımının İzmit'e dönüşmesi ise bu çalışmada anlatıldığı üzere çok daha farklı bir sebepten 20. yüzyıl başlarında gerçekleşmiştir.

KAYNAKÇA

I- Arşiv Kaynakları

A-Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

-Maliye'den Müdevver Defterler (MAD), No: 550 (1522).
-Maliye Nezareti Ceride Defterleri (ML.CRD), No: 9.
-Tahrir Defterleri (TD), No: 438 (1530), 630 (1590), 733 (I.Ahmet Dönemi).
-Nüfus Defterleri (NFS), No: 583, 589, 590, 592, 623, 624, 626, 627, 668, 669, 670, 672, 673, 674, 971, 1182.
-Dahiliye Nezareti Belgeleri:
Mektubi Kalemi (DH.MKT), 1562/94, 1484/35.
Muhaberât-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ), 102–1/9, 108–1/1, 1484/35, 1562/94.
Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Tahrirat Kalemi (DH.EUM.THR), 39/58 .
-Şûra-yı Devlet Belgeleri (ŞD), 652/67, 1546/9, 703/ 3.
-Cevdet Evkaf, No: 32909.
-Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri (MVL), 128/17.

B-Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi (TK.KKA):
-Tahrir Defterleri (TD), No: 49 (1624).

C-Milli Kütüphane Yazmalar Bölümü:
-İzmit Şer'iyye Sicilleri; No: 1452, 1453, 1458.

II- Yayınlanmış Belgeler

-**3 Nolu Mühimme Defteri (966–968/1558–1560)**, Ankara 1993.
-Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri**, Cilt: 2, İstanbul 1990.
-Ahmed Refik, "Fatih Zamanında Kocaeli", **Türk Tarihi Encümeni Mecmuası I**, İstanbul 1340.
-Atilla Çetin, "İzmid'in Adı Neden İzmit Oldu?" **Kocaeli-Sakarya Tarihinden**, Kocaeli 2004.
-Halil İnalcık, **Sources and Studies on The Ottoman Black Sea I, The Customs Register of Caffa, 1487-1490**, Harvard Unv. 1995.

III- Kaynak Eserler

-**Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)**, Haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2000.
- **Aşık Paşazade Tarihi**, **Tevârih-i Âl-i Osmân**, Haz. Ali Bey, İstanbul 1332.

-Aşık Paşazade, **Osmanoğulları'nın Tarihi / Tevârih-i Âl-i Osmân,** Haz. Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç, İstanbul 2007.
-Charles Wilkinson, **A Tour Through Asia Minor and the Greek Islands: With an Account of the Greek İslands**, London 1806.
-Cornelis de Bruyn, **Voyage au Levant**, 3. bsk., Paris 1725.
-**Die frühosmanischen jahrbücher des Urudsch.** Haz. Franz Babinger, Hannover 1925.
-Ebû Abdullah Muhammed b. Musa Harizmi, **Suretü'l-Arz**, Yay. Hans v. Mzik, Leipzig 1926.
-Eli Smith, **Researches of The Rev.E.Smith and Rev. H.G.O.Dwight in Armenia,** Vol.1, Boston 1833.
-**Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Evliya Çelebi Mehemmed Zıllî b. Dervîş, 2. Cilt, Tâbii: Ahmed Cevdet, İstanbul 1314.
-**Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa Nüshası.
-**Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa Nüshası.
-**Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Tıpkıbasımı: 1. Kitap (1a-106a), 2. Kitap (106a-217b)**, Haz. Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin, Harvard Unv. 1989.
-**Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Topkapı Sarayı Bağdat 304 yazmasının traskripsiyonu – dizini**, Haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul 1999.
-Françiscus a Mesgnien Meninski, **Complementum Thesauri Linguarum Orientalium seu Onamasticum Latino-Turcico-Arabico-Persicum**, Viyana 1687.
-Françiscus a Mesgnien Meninski, **Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae**, Viyana 1680.
-Giovanni Molino, **Dittionario della Lingua Italiana Tvrchesca,** Roma 1641.
-Hadidi, **Tevarih-i Al-i Osman (1299-1523)**, Haz. Necdet Öztürk, İstanbul 1991.
-Hezarfen Hüseyin Efendi, **Telhîsü'ül Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osman**, Paris Nüshası, Bibliotheque Nationale No: 40.
-Hezarfen Hüseyin Efendi, **Telhîsü'ül Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osman**, Haz. Sevim İlgüler, TTK Yay., Ankara 1998.
-İbn Hurdazbih, **El-Mesalik ve'l-Memalik**, Ed. Michael Jan de Goeje, 2. ed., Leiden 1967.
-İsmail Hami Danişmend, "Gurbetnâme-i Cem", **Fetih ve İstanbul**, Cilt: 2, Sayı:7-12, 1954.
-James Edward Alexander, **Travels from İndia to England: Comprehending a Visit to the Burman Empire, and a Journey through Persia, Asia Minor, Europen Turkey, in the year 1825-1826**, London 1827.
-John Jackson, **Journey From India Towards Englandi, in the year 1797**, London 1799.
-John Knox, "The Voyages and Traveles of Mr. John Thevenot, from Italy to Constantinople" **A New Collection of Voyages, Discoveries and Travels.** Vol. VI, London 1767.
-Katip Çelebi, **Târih-i Konstantiniyye ve Kayâsire,** Haz. İbrahim Solak, Konya 2009.
-Katip Çelebi, **Tuhfetü'l-kibâr fi esfâri'l-bihâr**, Haz. İdris Bostan, Ankara 2008.
-**Kitâb-ı Cihannümâ**, Ed. Bülent Özükan, Boyut Yay., İstanbul 2008.
-**Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi**, Tıpkıbasım, TTK Yay., Ankara 2009.
-Mehmet Neşrî, **Kitâb-ı Cihannüma I**, Hazırlayanlar: Faik Reşit Unat, Mehmed Altay Köymen, 2.bs., TTK Yay., Ankara 1987.
-Mevlânâ Mehmet Neşrî, **Cihânnümâ**, Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yay., İstanbul 2008.
-Nasuh b. Abdullah Matrakçı Nasuh, **Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn -i Sultan Süleyman Han,** Haz. Hüseyin G. Yurdaydın, Ankara 1976.
-**Oruç Beğ Tarihi** (Osmanlı Tarihi 1288-1502), Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yay., İstanbul 2007.
-Pierre François Viguier, **Elemens de la Langue Turque**, İstanbul 1790

-Şemseddîn Sâmî, **Kamûsü'l A'lâm**, Cilt: 2, İstanbul 1306.

IV- İncelemeler

-Ali Akar, "Renge Bağlı Yer Adlandırmalarında Muğla Örneği", **Erciyes Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 20, 2006.
-Ali Kaya, "Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırları ve Roma Yönetimi", **Ankara Ünv. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 24, Sayı:38, 2005.
-Ayşe Çalık Ross, **Antik İzmit- Nikomedia**, Delta Yay., İstanbul 2007.
-C.E Bosch, **İzmit Şehrinin Muhtasar Tarihi,** Çev. O.Nuri Arıdağ, Ankara 1937.
-Charles Texier, **Asie Mineure**, Paris 1862.
-Demetrius J. Georgacas, **The Names for the Asia Minor Peninsula**, Heidelberg 1971.
-Dennis Glew, "Nicomedes' Name", **Epigraphica Anatolica**, Sayı: 38, 2005.
-Enver Konukçu, **Süleyman Paşa**, Kocaeli Büyükşehir Kültür Yay., Kocaeli 2009.
-F.Yavuz Ulugün, Muhittin Bakan,vd., **Tarih Öncesi ve Helenistik Dönem Bthynia**, KYÖD Yay., İzmit 2004.
-F.Yavuz Ulugün, **Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi**, İzmit 2008.
-Fahri İz, "Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi" **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, Vol.7, İstanbul 1979 .
-Faruk Timurtaş, **Osmanlı Türkçesine Giriş**, Alfa Yay. İstanbul 1995.
-Fatih Kemik, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki Halk Etimolojisi Örnekleri Üzerine", **Çağının Sıradışı Yazarı: Evliya Çelebi**, Haz. Nuran Tezcan, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2009.
-Gottfried Hagen, "Kâtip Çelebi'nin Cihannümas'sı: Bir Metin ve Tarihi", **Kitâb-ı Cihannûmâ**, Tıpkıbasım, İstanbul Büyükşehir Bld. Kültür Yay., İstanbul 2008.
-Halil İnalcık, **Devlet-i Aliye**, İş Bankası Yay., İstanbul 2009.
-Hasan Köksal, "Halk Etimolojisinde Yer Alan Bazı Kelimelerle İlgili Yakıştırmalar", **GAU J. Soc. & Appl. Sci.**, 3(5), 2007.
-Hülya Boyana, "Nikomedeia Kenti ve Tanrıça Demeter", **Ankara Ünv. Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 39, 2005.
-İdris Bostan, "İzmit" **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 23, İstanbul 2001.
-Mehmet Gümüşkılıç, "Orta Osmanlıcada İmla-Teleffuz İlişkisi", **Turkish Studies**, Volume 3/6 Fall 2008.
-Mehmet Gümüşkılıç, "Osmanlı Türkçesi Metinlerinin Yeni Harflere Çevrilmesinde Karşılaşılan Problemler ve Çözüm Yolları" **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 4-5, 2000.
-Mehmet Önder, "Anadolu Şehir Adları Üzerine Efsânelerin Oluşumu", **Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri**, Ankara 1984.
-Musa Duman, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki Harekeli Yazılışların Değerlendirilmesi Üzerine", **Çağının Sıradışı Yazarı ve Eseri: Evliya Çelebi,** Haz. Nuran Tezcan, Yapı Kredi Yay., Ankara 2008.
-Musa Duman, **Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri**, Ankara 1995.
-Mücteba İlgürel, "Evliya Çelebi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 11, İstanbul 1995.
-Nezih Galitekin, **Tarihte İzmit ve İzmit Tarihinde Bir Eşraf Ailesi Soydanlar**, İstanbul 2011.
-Orhan Şaik Gökyay, "Katip Çelebi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 25, İstanbul 2002.
-Rekin Ertem, **Elifbe'den Alfabe'ye Türkiye'de Harf Ve Yazı Meselesi**, İstanbul 1991.
-Robert Dankoff, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü**, Çev.Semih Tezcan, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2004.

-Saim Sakaoğlu, "Evliya Çelebi'nin Naklettiği Efsanelerin Türk Efsaneleri İçindeki Yeri", **Türklük Araştırmaları**, Sayı: 4, 1988.
-Saim Sakaoğlu, **Türk Ad Bilimi**, TDK Yay., Ankara 2001.
-Sevan Nişanyan, **Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü**, Everest Yay., İstanbul 2009
-Tønnes Bekker-Nielsen, **Urban Life and Local Politics in Roman Bithynia,** Aarhus University Press, Denmark 2008.
- Turgut H. Zeyrek, **Nikomedeia Arkeolojik Açıdan Bir Değerlendirme**, İstanbul 2005.
-Ülkü Çelik Şavk, **Sorularla Evliya Çelebi**, Hacettepe Ünv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay, Ankara 2011.
-William Ouseley, " Historical Notices of Nicomedia, the Ancient Capital of Bithynia" **Transactions of the Royal Society of Literature of the United Kingdom.** Vol.I, London 1829.
-Yılmaz Kurt, **Osmanlıca Dersleri 1**, Akçağ Yay., Ankara 1999.

EKLER

Ek 1-

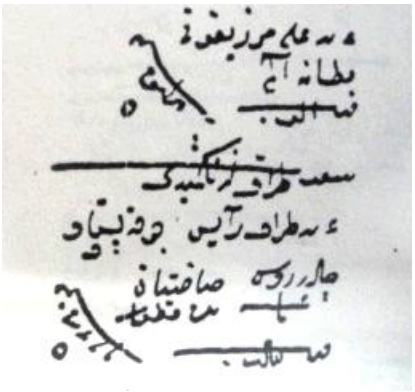

The Customs Register of Caffa (Kefe Gümrük Bekâyâ Defteri) **1487-1490**, Haz. Halil İnalcık, fol. 3a.

Ek 2-

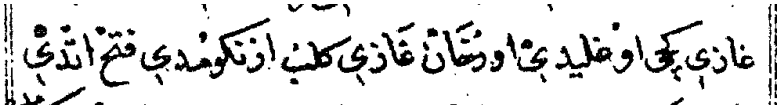

Oruc b. Adil, **Tevarih-i Al-i Osman**, v. 12a.

Ek 3-

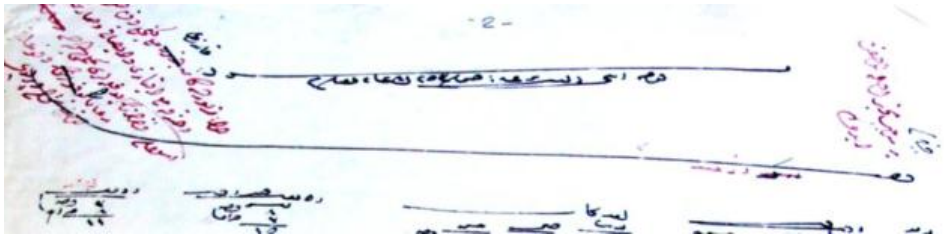

BOA.**ML.CRD**. No: 9, s.2.

Ek 4-

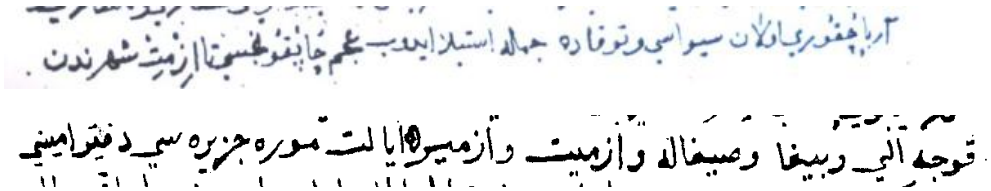

Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Tıpkıbasımı, 1. Kitap (1a-106a), s. 104 / v. 50b, s. 201/ v. 99a.

Ek 5-

Kitâb-ı Cihannûmâ, Ed. Bülent Özükan, Boyut Yay., İstanbul 2008, s. 11.